

DIASPORA ȘI FENOMENUL DE *BRAIN DRAIN*

SIMONA STĂNICĂ*

ABSTRACT

DIASPORA AND THE “BRAIN DRAIN” PHENOMENON

The role that the highly skilled emigrants or Diasporas play in scientific and technological developments in the country of origin is still poorly understood and studied, although it is extremely important, due to the importance of science and technology for improving the human condition and economic development.

The migration of highly skilled people between countries with different levels of development has long been a critical issue and an unsolved problem.

The world knowledge gap highlights the need to find alternative ways to circumvent the exodus of scientists and skilled professionals by promoting the potential of scientific Diasporas to contribute to the development of their countries of origin.

The benefits that highly skilled emigrants can bring to their home countries are increasingly regarded as important for development. Thus, in order to create effective diaspora linkages with the development process taking place in the countries of origin, it is necessary to acquire further knowledge-based evidence on the scientific diaspora in destination countries, on the national systems of science and technology, as well as on labour and highly skilled mobility policies and initiatives.

Keywords: diaspora, scientific diaspora, highly skilled emigrants, country of origin, country of destination.

1. DEFINIREA CONCEPTULUI DE „DIASPORA” ȘI EVOLUȚIA LUI

În *Dicționarul explicativ al limbii române*, cuvântul „diaspora”¹ desemnează comunitățile evreiești împrăștiate în afara Palestinei în urma captivității

* Universitatea din București, Direcția pentru Protecția Copilului Sector 4, Bd. Metalurgiei nr. 89, sector 4, București; e-mail: simo_paraschiva@yahoo.com.

¹ De asemenea, menționez existența termenului „diaspora ortodoxă” care în *Dicționarul Explicativ al Limbii Române* reprezintă comunitățile ortodoxe dincolo de hotarele țării cu majoritate ortodoxă, aflate în spațiul lumii catolice, protestante și anglicane, în Europa, America, Australia etc., disponibil la: <http://dexonline.ro/definitie/Diaspora>. În sens juridic, prin diaspora ortodoxă înțelegem toate comunitățile bisericești organizate în afara teritoriului unei Biserici

babiloniene (sec. 6 î. Hr.) și, mai târziu, a căderii Ierusalimului (anul 70 d. Hr.). Termenul de „diaspora” pătrunde în limba română din franceză, care, la rândul ei, îl împrumută din limba greacă, și este compus din „dia”, ce înseamnă „împrejurul” și „spora”, ce înseamnă „a împrăștia”.

Cuvinte cum ar fi: „cetățeni de origine națională”, „non-rezidenți”, „a doua generație”, „născuți în străinătate”, „lucrătorii migranți”, „migranți temporari sau sezonieri” sunt uneori folosite ca sinonime pentru diaspora². Mai mult, termenul „diaspora” a ajuns treptat să fie identificat cu „comunitatea transnațională”³.

Ambele concepte, diaspora și comunitățile transnaționale, se bazează pe un proces – și pe activitățile legate de acest proces – care depășește granițele. Acest proces este cunoscut sub denumirea de transnaționalism⁴.

La începutul anilor 1990, antropologul Basch și colaboratorii săi (1994, SUA) au subliniat faptul că migranții pe care îi studiau au dezvoltat practici transnaționale pe care teoriile migrației, atunci existente, nu le abordau. Ei au teoretizat transnaționalismul în migrație: procesele prin care migranții construiesc și mențin relații sociale multiple care leagă societățile lor de origine de societățile

autonome sau autocefale, care, din punct de vedere canonic, depind de Bisericile Mame din care s-au desprins, adică, continuă să rămână sub jurisdicția Bisericilor din care s-au detașat (Liviu Stan (1963), *Ortodoxia și diaspora. Situația actuală și poziția canonică a diasporei ortodoxe*, Revista „Ortodoxia”, nr. 1, p. 3). Termenul de diaspora desemnează un concept biblic binecunoscut, menționându-se prima dată cu referire la diaspora iudaică din Antichitate. În Noul Testament se face referire la așa-numita diasporă a primilor creștini, după cum urmează: „Deci au zis iudeii, între ei: Unde are să se ducă Acesta, ca noi să nu-l găsim? Nu cumva va merge la cei împrăștiați printre elini și va învăța pe elini? (Ioan 7, 35), Iacov, robul lui Dumnezeu și al Domnului Iisus Hristos, celor douăsprezece seminții, care sunt în împrăștiere, salutare (Iacov 1, 1); Petru, apostol al lui Iisus Hristos, către cei ce trăiesc împrăștiați printre străini, în Pont, în Galatia, în Capadocia, în Asia și în Bitinia (I Petru 1, 1) – (John Meyendorff (1987), *Vision of Unity*, New York, SVS Press, p. 139).

² Dina Ionescu (2005), *Policy Needs on Diaspora Data Collection*, IOM, Geneva, p. 1. Disponibil la: <http://www.unece.org/stats/documents/2005/03/migration/wp.4.e.pdf>

³ Rainer Bauböck, Thomas Faist (2010), *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press, p. 73. Disponibil la:

http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/14318/Diaspora_and_Transnationalism.pdf?sequence=4

⁴ Deși termenul a fost inventat de un coleg evreu al lui Randolph Bourne, promovarea lui a făcut-o însă Randolph Bourne, începând cu secolul XX, pentru a descrie „un nou mod de gândire cu privire la relațiile dintre culturi”. De obicei, literatura de specialitate vorbește despre „transnaționalism” atunci când, în cursul procesului de migrație, apar, între țara de origine și țara de destinație, legături economice, culturale, sociale foarte puternice.

Transnaționalismul este definit ca „procesul prin care imigranții dezvoltă și susțin relații sociale multiple care leagă împreună societățile lor de origine și destinație. Numim acest proces transnaționalism pentru a sublinia faptul că mulți imigranți construiesc astăzi câmpuri sociale ce traversează granițele geografice, culturale și politice” (Linda Basch, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton-Blanc (1994), *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*, New York, Routledge, p. 7, citat de Ludger Pries (2001): *Part I Introduction: 1. The Approach of Transnational Social Spaces: Responding to New Configurations of the Social and the Spatial*, p. 18. În: *New Transnational Social Spaces. International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*, London, Routledge, p. 3–33. Disponibil la: <http://books.google.ba/books?id=TKhrRtQXw-cC&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false>).

lor de locuire. Migranții trăiesc în comunități transnaționale (Levitt, Sørensen, 2004) sau în spații sociale transnaționale, iar cercetătorii care împărtășesc perspectiva transnațională asupra migrației se concentrează în special pe modul de viață transnațional⁵.

Termenul diaspora este adesea folosit astăzi pentru a descrie orice populație care este considerată „fără teritoriu” sau „transnațională” – care are sau care a avut originile într-o țară, alta decât cea în care locuiește în prezent, și ale cărei rețele sociale, economice și politice traversează frontierele sau se întind în întreaga lume.

Georgiou menționează dubla dimensiune a conceptului de diaspora: una sociologică (diaspora, o categorie socială tipică pentru cultura mobilității, respectiv pentru „mobilitatea ideilor, artefactelor și a oamenilor în timp și spațiu”) și una teoretică (diaspora, o categorie analitică necesară pentru înțelegerea unor „condiții sociale precum coeziunea socială, conflictul, cultura globală și globalizarea culturală”)⁶.

Termenul „diasporă științifică” a fost definit ca fiind „o comunitate autoorganizată de oameni de știință și ingineri expatriați, care lucrează pentru dezvoltarea țării de origine, în special în domeniul științei, tehnologiei și informației”⁷.

Ancien și colaboratorii săi (2009) definesc rețelele de cunoștințe ale diasporei ca fiind „rețelele din străinătate care mobilizează cunoștințele, expertiza, contactele, deprinderile, expertiza în afaceri și resursele financiare și politice ale celor din diaspora, văzute ca o resursă colectivă pentru beneficiul diasporei locale și globale, precum și pentru cel al țării de origine”⁸.

⁵ Linda Basch; Nina Glick Schiller; Cristina Blanc Szanton (1994), *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*, New York, Routledge.

Peggy Levitt, Ninna Nyberg-Sørensen (octombrie 2004), *The transnational turn in migration studies*, „Global Migration Perspectives”, nr. 6, Geneva, Global Commission on International Migration. Disponibil la: http://www.solidarnosc.org.pl/uploads/original/0/5f5d0_Transnational_turn.pdf

Citați de Viorela, Foamete-Ducu (2011): *Strategii ale maternității transnaționale: cazul femeilor din România* – teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai – Cluj-Napoca. Coordonator științific: Prof. univ. dr. Maria Roth. Disponibil la: http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2011/sociologie/Foamete_Ducu_Viorela_Ro.pdf

⁶ Myria Georgiou (2006), *Diaspora, Identity and the Media: Diasporic Transnationalism and Mediated Spatialities*, New York, Hampton Press, p. 15, citat de Camelia Beciu (2012): *Diaspora și experiența transnațională. Practici de mediatizare în presa românească*, „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1–2, p. 49–66, București, p. 52. Disponibil la: <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2012/03-CBeciu.pdf>

⁷ Rémi Barré, Valéria Hernandez, Jean-Baptiste Meyer, Dominique Vinck (2003), *Scientific Diasporas: How Can Developing Countries Benefit from Their Expatriate Scientists and Engineers?*, Paris, France, Institut de Recherche pour le Développement, IRD Editions.

⁸ Delphine Ancien, Mark Boyle, Rob Kitchin (2009), *The Scottish Diaspora and Diaspora Strategy: Insights and Lessons from Ireland*. Scottish Government. Materialul a fost prezentat în cadrul *Workshop*-ului din 26–28 ianuarie 2009, National University of Ireland, Maynooth: *Exploring Diaspora Strategies: An International Comparison*. Disponibil la: <http://www.nuim.ie/nirsa/diaspora/PDFs/Exploring%20Diaspora%20Strategies%20International%20Comparison.pdf>

Există 4 tipuri de rețele de cunoștințe ale diasporei, bazate pe tipologia dezvoltată de O'Neil (2009)⁹:

1. rețelele de cunoștințe globale sunt acele rețele transnaționale care fac legătura între regiunile lumii și țara de origine, incluzând schimburile comerciale, întâlnirile de afaceri, îndrumarea, sprijinul și accesul la factorii de decizie;

2. rețelele de cunoștințe ale specialiștilor sunt acele rețele specifice, din diferite sectoare de activitate, precum comunicațiile și informatica, sectorul juridic și biotehnologia, care generează legături strânse și specifice cu țara de origine, pentru a ajuta la extinderea sectoarelor respective, de exemplu, prin oferirea de expertiză, îndrumare, cunoștințe și suport financiar;

3. rețelele de cunoștințe ale profesioniștilor sunt acele rețele ale profesioniștilor și expatriaților cu calificare înaltă localizați în orașele cosmopolite. Accentul se pune atât pe rețelele sociale, cât și pe rețelele de afaceri și pe schimbul de contacte, cunoștințe, îndrumare și idei.

4. rețelele de cunoștințe transnaționale sunt acele rețele care au ca scop crearea de legături economice între țara de origine și țara de destinație. Aici diaspora joacă rolul unui *broker* al relațiilor pentru o anumită țară. Resursele dezvoltate în rețea includ cunoașterea piețelor, cunoștințe culturale și acces la oportunitățile transnaționale.

Safran¹⁰ definește diasporele ca fiind „comunități minoritare de expatriați” ai căror membri împărtășesc următoarele caracteristici:

1. ei sau strămoșii lor au fost îndepărtați dintr-un centru original către două sau mai multe regiuni periferice sau străine;

2. ei păstrează o „memorie colectivă”, o viziune sau un mit despre țara lor natală – cu privire la așezarea geografică, istoria și realizările sale;

3. ei cred că nu sunt și, probabil, nu pot fi pe deplin acceptați în țara gazdă și prin urmare se simt înstrăinați și izolați;

4. ei consideră țara natală ca adevărata lor origine, locația ideală și locul în care ei sau urmașii lor ar trebui în cele din urmă să revină – atunci când condițiile vor fi corespunzătoare;

5. ei cred că ar trebui, în mod colectiv, să se implice în menținerea sau restabilirea securității și prosperității în țara natală;

6. ei continuă să păstreze legăturile cu țara de origine, în mod personal sau prin interpuși, într-un fel sau altul, conștiința etnică și solidaritatea reprezentând elementele definitorii ale existenței acestor legături.

⁹ Aine O'Neill (2009), *Diaspora Knowledge Networks*. Materialul a fost prezentat în cadrul *Workshop-ului* din 26–28 ianuarie 2009, National University of Ireland, Maynooth: *Exploring Diaspora Strategies: An International Comparison*, p. 23. Disponibil la:

<http://www.nuim.ie/nirsa/diaspora/PDFs/Exploring%20Diaspora%20Strategies%20International%20Comparison.pdf>

¹⁰ William Safran (1991), *Diasporas in modern societies: Myths of Homeland and Return*, „Diaspora: A Journal of Transnational Studies”, Vol. 1, Nr. 1, p. 83–99.

În ultimii ani, intelectualii și activiștii au început să folosească din ce în ce mai frecvent termenul diaspora pentru a se caracteriza pe ei înșiși: James Clifford menționează că am fost martorii apariției „limbajului diasporic”, care pare să înlocuiască sau cel puțin să completeze „discursul minoritar”¹¹. Cu toate acestea, actuala supraexploatare și subteoretizare a noțiunii „diaspora” în rândul academicienilor, intelectualilor transnaționali și liderilor de la nivelul comunității, deopotrivă – care văd termenul ca devenind o referință generală care îmbină categorii precum migranții, lucrătorii temporari, minoritățile etnice și rasiale, refugiații, expatriații și turiștii – pune în pericol utilitatea descriptivă a termenului (Vezi: Safran, 1991, Tatla, 1993, Cohen, 1995).

În cadrul diferitelor discipline științifice, termenul „diaspora” apare având cel puțin trei înțelesuri. Aceste înțelesuri se referă la ceea ce am putea denumi:

- „diaspora ca formă socială”,
- „diaspora ca tip de conștiință” și
- „diaspora ca modalitate de exprimare culturală”.

2. CONEXIUNILE DINTRE REȚELELE SOCIALE DIN DIASPORA ȘI MIGRANȚII CU CALIFICARE ÎNALTĂ

Georgiou consideră că studiile despre diaspora nu mai pot fi reduse doar la „relația lineară” dintre diaspora și țara de origine și/sau de destinație, în condițiile în care actorii diasporei sunt conectați la o varietate de rețele „paralele și concurențiale”¹².

În prezent, diaspora se transformă într-o putere socială activă, care este implicată în toate sferile de activitate ale societății și care, la rândul său, le influențează pe acestea. Ajungând în noua locație, emigranții cu calificare înaltă tind să se unească, mai puțin cu scopul de a supraviețui în țara de destinație, cât, mai ales cu scopul de a-și păstra obiceiurile, tradițiile, limba maternă și, nu în ultimul rând, contactele cu țara natală. În acest scop, emigranții se unesc cu diasporele deja existente sau creează noile asociații diasporale, ceea ce cauzează dinamismul constant al creșterii numărului diasporelor la nivel internațional.

Lucas (2004) identifică rețelele sociale transnaționale ca fiind cel mai puternic mecanism al diasporei. Rețelele diasporei sunt distribuite global la nivelul populației care este conectată prin intermediul credințelor comune, etniei, identității naționale și care activează și reînnoiește aceste legături prin crearea de conexiuni la nivel local, global și cu țara de origine. Prin intermediul acestor rețele, țările în curs de dezvoltare pot accesa cunoștințele și investițiile din altă țară. În timp ce studenții talentați din țările în curs de dezvoltare continuă să migreze pentru a-și continua studiile și pentru a lucra în economiile dezvoltate, atunci când

¹¹ James Clifford (1994), *Diasporas*, „Cultural Anthropology”, Vol. 9, Nr. 3, p. 311. Disponibil la: http://wayneandwax.com/pdfs/clifford_diasporas.pdf

¹² *Ibidem*, p. 6.

vor deveni antreprenori sau manageri într-o companie multinațională, ei se vor folosi, de cele mai multe ori, de rețelele de la nivel global și în special de diaspora pentru a reinvesti cunoștințele dobândite în străinătate și experiența lor în țara de origine și, nu în ultimul rând, pentru a contribui la dezvoltarea de noi unități în țara de origine. În particular, rețelele de expatriați pot ajuta la identificarea și depășirea obstacolelor care pot apărea în direcția reinvestirii și pot, de asemenea, accesa cunoștințele tehnice din alte țări, cunoștințe care pot contribui în mod decisiv la dezvoltarea țării de origine.

Diferența dintre rețelele de lucrători influențează, în primul rând, modalitățile prin care migranții cu calificare înaltă¹³ sunt recrutați. În primul rând, școlile și universitățile apar ca fiind „surse” pentru rețele de migranți calificați, mai ales în rândul persoanelor care au absolvit sau și-au finalizat studiile în străinătate. Multe studii arată că experiența de a fi student în străinătate crește semnificativ probabilitatea de a deveni ulterior un migrant calificat (Vezi: Salt, 1997; Khadria, 2001; Hugo, 2002). Rețelele pe care studenții străini le dezvoltă pot să ofere oportunități pentru colegii și prietenii rămași acasă. Meyer (2001) subliniază faptul că cercetătorii tind să intre în acest cerc migratoriu prin intermediul rețelelor ad hoc de colegi și colaboratori, în timp ce inginerii și specialiștii în tehnologia informației tind să migreze folosindu-se de canalele instituționale, precum agențiile de recrutare și redistribuire (Findlay, 1990).

Migrația profesioniștilor necesită de cele mai multe ori:

– interacțiunea dintre diverșii intermediari implicați în verificarea regulilor și procedurilor de emigrare;

¹³ Mai mulți termeni sunt utilizați pentru a defini conceptul de „highly qualified personnel” (personal înalt calificat): „highly skilled workers” (lucrătorii cu calificare înaltă), „qualified personnel” (personal calificat), „Human resources in science and technology” (resursele umane din știință și tehnologie), „scientists and engineers” (oamenii de știință și inginerii), „IT workers” (lucrătorii din domeniul IT) sau simplu „brains” (creiere) – în expresiile „brain drain” (exodul creierelor), „brain gain” (câștigul creierelor) sau „brain circulation” (circulația creierelor). Nu există un consens în ceea ce privește definirea conceptului „highly skilled people” (persoane cu calificare înaltă), o definiție acceptată este încadrarea lor în categoria celor care dețin o calificare superioară. Termenul „skill” se referă la calificările necesare pentru a desfășura anumite activități pe piața muncii. În sensul cel mai general, acesta reflectă nivelul capitalului uman de pe piața muncii. Aptitudinile sunt multidimensionale, deoarece majoritatea locurilor de muncă necesită mai multe aptitudini pentru îndeplinirea corespunzătoare a sarcinilor, de la abilități psihice precum coordonarea ochi-mână, dexteritate și putere, până la cele cognitive (gândire analitică și sintetică, abilități numerice și verbale) și abilitățile interpersonale (supervizare, conducere). (Laudeline Auriol; Jerry Sexton (2002), *Capitolul 1: Human Resources in Science and Technology: Measurement Issues and International Mobility*. În *International Mobility of the Highly Skilled*, „Papers and Proceedings”, Paris, OECD, p. 14. Disponibil la: <http://pesona.mmu.edu.my/~chtan/Seminar/9202011E.pdf>).

Definiția nu este completă deoarece calificările pot fi dobândite prin experiență (Andrés Solimano (2002a), *Globalizing Talent and Human Capital: Implications for Developing Countries*. The 4th Annual World Bank Conference on Development economics for Europe, Oslo, Norvegia, 24–26 iunie. „Working Paper”, nr. 15, Santiago, Chile: ECLAC, p. 12, disponibil la: <http://www.andressolimano.com/articles/migration/Globalizing%20Human%20Capital,%20manuscript.pdf>).

- contactul cu autoritățile cu atribuții în domeniul migrației;
- asigurarea condițiilor de angajare și recunoaștere a calificărilor;
- negocierea salariilor;
- facilitarea transportului și cazării.

În prezent, există numeroase agenții specializate care se ocupă de astfel de situații. Recenta proliferare a agențiilor internaționale de intermediere de acest tip confirmă faptul că globalizarea pieței muncii înalt calificate nu poate apărea fără o rețea masivă de investiții¹⁴. Un exemplu notabil, în special din domeniul IT, este agenția cunoscută în toată lumea ca „body shopping”¹⁵. Khadria (2001) arată că, în timp ce fenomenul exista încă din anii 1980, „body shopping” este considerat acum mult mai organizat, omniprezent, implică experți independenți și este adesea monitorizat, sub amenințarea aplicării de sancțiuni, atât de guvernele din țările de origine, cât și de guvernele din țările de destinație.

Așa cum Xiang a prezentat, agențiile care furnizează firmelor lucrători din domeniul IT, pe perioade scurte de timp, pot:

- răspunde nevoilor angajatorului în cel mai scurt timp;
- urmări îndeaproape nevoile pieței muncii;
- funcționa ca un „tampon” între piața muncii și angajator;
- și, nu în ultimul rând, îi pot dispensa, atât pe angajator cât și pe angajat, de la sarcinile de natură administrativă, cum ar fi: obținerea vizelor, monitorizarea regulilor, întocmirea și completarea formularelor etc.

Agențiile, fie că sunt mici, medii sau mari, sunt legate foarte bine între ele prin rețele transnaționale. Un aspect negativ ar fi acela că multe asemenea agenții s-au dovedit a fi implicate în diferite tipuri de fraude, în special oferind locuri de muncă care nu existau în realitate, pentru lucrătorii interesați sau prin falsificarea calificărilor necesare pentru a obține un anumit loc de muncă (Vezi: Xiang, 2001; Martin, 2002).

Fluxurile internaționale de specialiști cu pregătire superioară au, ca particularitate distinctivă, cadrul instituțional în care se desfășoară, reprezentat în

¹⁴ Jean-Baptiste Meyer (2001), *Network approach versus brain drain: Lessons from the diaspora*, „International Migration”, Vol. 39, Nr. 5, p. 102.

¹⁵ Conceptul „body shopping” reprezintă o practică frecventă în India, unde anumite companii de consultanță recrutează de oriunde din lume lucrători în domeniul IT; în cele mai multe cazuri aceștia sunt tot din India, pentru a-i plasa diverșilor clienți ca specialiști pentru executarea unor proiecte. Spre deosebire de agențiile convenționale de recrutare, care prezintă lucrătorii angajatorilor, „body shop” administrează lucrătorii în numele angajatorilor – de la plata vizelor de lucru temporare până la plata salariilor, le găsesc cazare și alte servicii similare. Astfel, lucrătorii nu intră în contact direct cu angajatorii și pot fi redistribuiți în orice moment, fie că agenția „body shop” le oferă o altă însărcinare către un alt client, fie că îi pune pe o listă de așteptare în căutarea unui noi activități. Lucrând în cooperare, operatorii „body shop” stabilesc legături unii cu alții în aceeași regiune sau în țări diferite, trimițând lucrători în domeniul IT acolo unde este nevoie de ei (Biao Xiang (2007), *Global „Body shopping”. An Indian Labor System in the Information Technology Industry*, New Jersey, Princeton University Press, p. 4).

mare parte de piața internă a forței de muncă din cadrul corporațiilor multinaționale și al altor organizații internaționale, agențiile de recrutare și oficiile guvernamentale¹⁶.

Rețelele transnaționale de lucrători calificați nu reprezintă numai „bulevarde” bi-naționale de deplasare. Acestea determină în mod regulat mobilitatea lucrătorilor într-un spațiu internațional. Pentru o anumită perioadă de timp, migrația lucrătorilor înalt calificați din țările în curs de dezvoltare a fost privită ca o problemă de „brain drain”¹⁷. Odată cu recunoașterea circulației rețelelor de lucrători înalt calificați, mulți sociologi și politicieni au avut tendința de a-și schimba discursul, de la *brain drain* la noțiuni de globalizare a capitalului uman, „brain exchange”¹⁸, „brain circulation”¹⁹, și de creare a unei forțe de muncă mobile la nivel global.

¹⁶ United Nations (1998). *International Migration Policies*, New York, Department of Economic and Social Affairs – Population Division, p. 89.

¹⁷ Conceptul „brain drain” („exodul creierelor”) desemnează „transferul internațional al resurselor în forma capitalului uman, în particular migrația persoanelor cu calificare înaltă dinspre țările în curs de dezvoltare spre țările dezvoltate” (Michel Beine; Frédéric Docquier; Hillel Rapoport (2003), *Brain Drain and LCDs' Growth: Winners and Losers*, IZADP „Discussion Paper Series”, Nr. 819, p. 2. Disponibil la: <http://www.milkeninstitute.org/pdf/braindrain.pdf>).

Dicționarul *American Heritage* definește conceptul brain drain ca „pierderea forței de muncă intelectuale și tehnice prin deplasarea acestui tip de forță de muncă către medii geografice, economice și profesionale mai favorabile” (The American Heritage Dictionary of the English Language, 2006). Termenul *brain drain* se referă la „emigrația indivizilor pregătiți și talentați dinspre țara de origine spre o altă țară, conducând la epuizarea resurselor calificate din țara de origine” (Richard Perruchoud, Jillyanne Redpath-Cross, eds. (2011), *Glossary of Migration 2nd Edition*, IOM International Organization for Migration, „International Migration Law”, Nr. 25, p. 15. Disponibil la: <http://publications.iom.int/bookstore/free/Glossary%202nd%20ed%20web.pdf>)

În literatura non-academică conceptul poate fi folosit în sens restrâns și este legat de migrația inginerilor, doctorilor, oamenilor de știință și altor categorii de specialiști cu pregătire universitară. Folosirea cuvântului „brain” (creier) are legătură cu orice calificare, competență sau calitate care este o investiție potențială. Folosirea cuvântului „drain” (exod) sugerează că această rată a ieșirilor este la un nivel mai mare decât cel „normal” sau decât cel dorit (Pierpaolo Giannoccolo (2004), *The Brain Drain, A Survey of the Literature*, „Working Papers”, Nr. 526, p. 2. Disponibil la: <http://www2.dse.unibo.it/wp/526.pdf>). În limba română, conceptul *brain drain* „a fost tradus în diferite feluri, de diferiți autori și în diferite perioade politice ca: scurgerea creierelor, exodul creierelor, migrația creierelor sau chiar furtul creierelor, furt de inteligență, racolare de cadre, exod de competențe, drenarea creierelor, hemoragia creierelor” (Paul Ștefănescu (1982), *Brain-drain. Exodul creierelor*, București, Editura Politică, p. 20).

¹⁸ „Brain exchange” („schimb de creiere”) implică un flux al cunoștințelor tehnice în două direcții: atât dinspre statul emițător, cât și dinspre statul receptor de imigranți. Pentru situațiile în care fluxul este net dezechilibrat (favorabil unei părți), raportul menționat face referire la „brain drain” (exodul creierelor) sau „brain gain” (câștigul creierelor) în funcție de unghiul din care este abordată problema. „Brain exchange” se poate regăsi sub forma schimbului de elevi, cercetători și studenți între țările slab dezvoltate și cele dezvoltate, în scopul câștigurilor comune de cunoștințe, experiență și pregătire. Într-un raport OECD din 1997, care analizează mișcarea personalului cu calificare superioară, au fost identificate două concepte de bază cu referire la migrația forței de muncă înalt calificate, și anume: „brain exchange” („schimbul de creiere”) și „brain waste” („neutilizarea/irosirea inteligenței/creierelor”) (John Salt (1997), *International movements of the highly skilled*, Paris, OECD, „Occasional Papers”, Nr. 3, p. 5. Disponibil la: <http://www.oecd.org/dataoecd/24/32/2383909.pdf>).

¹⁹ „Brain circulation” se presupune a fi o formă pozitivă a mobilității implicând oameni de știință și cercetători (precum și alți profesioniști cu calificare înaltă) care se deplasează în interiorul sau în afara diferitelor regiuni geografice și prin urmare favorizează răspândirea cunoștințelor și își

Un număr de scheme și tipuri de rețele transnaționale de profesioniști expatriați au fost create și pot fi utilizate pentru a activa rolul lor efectiv și productiv în dezvoltarea țării de origine – fără să presupună vreun efect fizic temporar sau o întoarcere definitivă. Acestea sunt ceea ce Meyer și Brown (1999) au numit „lucrul cooperativ la distanță” în cadrul unei diaspore intelectuale. Deși astfel de legături au existat într-o formă sau alta în trecut, ele devin acum sistematice, compacte și numeroase. Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare sprijină o asemenea inițiativă majoră în domeniu, prin programul TOKTEN (Transferul de cunoștințe prin intermediul expatriaților naționali), care folosește experiența acumulată de către expatriați prin intermediul vizitelor scurte efectuate în țările lor de origine (www.unops.org).

Meyer și Brown au identificat cel puțin 42 de rețele de cunoștințe formale care unesc 30 de țări cu cetățenii lor din străinătate. Rețelele variază de la câteva sute până la 2 000 de membri. Meyer și Brown clasifică aceste rețele în 4 tipuri:

1. rețele de studenți/„savanti”;
2. asociațiile locale ale expatriaților calificați;
3. transferul de cunoștințe prin intermediul expatriaților naționali (TOKTEN);
4. rețelele aflate în curs de dezvoltare, formate din diaspore intelectual/științifice.

Așa cum aceste rețele există cu scopul de a întări diaspora pentru dezvoltarea țării de origine, ele pot fi utilizate și pentru recrutarea forței de muncă înalt calificate și deplasarea acestora în afara țării de origine. Alt tip de rețea transnațională ce afectează mișcarea lucrătorilor este reprezentată de rețelele *on-line* pentru schimbul de informații și recrutare în rândul profesioniștilor. www.siliconidia.com reprezintă un exemplu pentru lucrătorii din domeniul IT și pentru oamenii de afaceri.

Cercetarea diasporei arată că nu toate rețelele sunt productive sau benefice și că mai multe informații ar fi necesare cu privire la cine lucrează, cu cine și în ce mod²⁰. Examinarea metodologiilor și analizarea abordărilor care au ca obiect rețelele sociale ar putea să fie mult mai utile în acest sens²¹.

are originile în studiile focalizate pe studenții și oamenii de știință din țările în curs de dezvoltare care locuiau în SUA (Tom Casey, Sami Mahroum, Ken Ducatel, Rémi Barré (2001), *The Mobility of Academic Researchers: Academic Careers and Recruitment in Ict and Biotechnology in Europe*, European Commission, Joint Research Centre, p. 13). Trebuie subliniat faptul că, circulația creierelor este un rezultat al dezvoltării și modificării fenomenelor de exod al creierelor și câștig al creierelor. Yun-Chung (2007) analizează fenomenul circulației creierelor și subliniază că, în contrast cu teoriile privind „*brain drain*-ul” sau „reversul *brain drain*-ului” care este într-o singură direcție, circulația creierelor este un termen inventat de Saxenian și subliniază existența a două fluxuri de lucrători calificați, între țara de origine și de destinație. Această formă a migrației va lua proporții în viitor, în special dacă disparitățile economice între țări continuă să se diminueze.

²⁰ Andy Hargreaves, Dean Fink (2006), *Sustainable Leadership*, San Francisco, Jossey-Bass, citat de Andy Hargreaves; Paul Shaw (2005): *Knowledge and Skill Development in Developing and Transitional Economies*, An analysis of World Bank/DfID Knowledge and Skills for the Modern Economy Project, p. 107. Disponibil la: http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1126210664195/1636971-1126210694253/DFID_WB_KS_FinalReport_7-31-06.pdf

²¹ Stephen Barry Wellman, Stephen David Berkowitz (1988), *Social Structures: A Network Approach*, New York, Cambridge University Press citat de de Andy, Hargreaves; Paul, Shaw (2005), *Knowledge and Skill Development in Developing and Transitional Economies*. An analysis of World Bank/DfID Knowledge and Skills for the Modern Economy Project, p.107. Disponibil la:

3. MODALITĂȚILE PRIN CARE REȚELE SOCIALE DIN DIASPORA ȘI MIGRANȚII CU CALIFICARE ÎNALTĂ POT CONTRIBUI LA DEZVOLTAREA ȚĂRII DE ORIGINE

Referindu-se la lucrările lui Cohen despre diaspora, Aksoy și Robins sugerează necesitatea de a depăși clișee precum „comportamentul diasporic” și de a focaliza, în schimb, analiza asupra practicilor simbolice prin care migranții, ca individualități distincte, se autodefinesc și reflectează asupra poziției lor în diversele interacțiuni și medii – cum gândesc, interpretează și resimt situațiile. Altfel spus, ar trebui identificate formele emergente de manifestare a diasporei, cele care rezultă din modul în care actorii respectivi se raportează la o diversitate de rețele de apartenență, de sociabilitate, de acțiune civică, de afirmare identitară²².

În cel mai bun caz, rețelele diasporei reprezintă un câștig important, dar prea puțin utilizat pentru crearea spiralelor de cunoștințe, *training*, dezvoltare, investiții între țările de origine și țările de destinație, mai dezvoltate economic, către care migranții sunt atrași. Rețelele diasporei reconectează oamenii de afaceri de succes cu legăturile culturale de unde ei au emigrat.

Pentru a susține validitatea ipotezei câștigului de inteligență, Pănescu analizează efectele pierderii creierelor folosind două posibile canale pentru câștigul de inteligență: „un câștig anterior condiționat de asimetria informațională și un câștig posterior prin rețelele științifice din diaspora, încercând să le încadreze într-o fundație teoretică solidă”. Ea identifică mai multe tipuri de rețele de cunoaștere, dintre care rețelele științifice și intelectuale din diaspora au o influență pozitivă asupra dezvoltării țării de origine. Aceste rețele depind foarte mult de internet și interacționează în numeroase proiecte de dezvoltare cu agenții guvernamentale și private și organizații non-profit din țara de origine. În principal, activitățile lor constau în proiecte de cercetare, transfer de tehnologie și consultanță de specialitate, cursuri de perfecționare și aducerea companiilor străine în țara de origine²³.

Stabilirea unor legături durabile între diaspora și țara de origine, prin contacte de afaceri și științifice, reuniuni periodice în țară, proiecte internaționale comune, reprezintă, de asemenea, un factor potențial favorabil generat de emigrație, în compensație la pierderile pe care aceasta le generează. Emigranții cu calificare înaltă se pot întoarce acasă după câțiva ani, aducând odată cu ei cunoștințe, deprinderi, contacte dobândite, acces la cele mai bune practici la nivel internațional

http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1126210664195/1636971-1126210694253/DFID_WB_KS_FinalReport_7-31-06.pdf

²² Asu Aksoy, Kevin Robins, (2000), *Thinking across spaces. Transnational television from Turkey*, „European Journal of Cultural Studies”, Vol. 3, Nr. 3, p. 45, citat de Camelia, Beciu (2012): *Diaspora și experiența transnațională. Practici de mediatizare în presa românească*, „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1–2, p. 53, București. Disponibil la: <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2012/03-CBeciu.pdf>

²³ C.A. Pănescu (2003), *Brain Drain and Brain Gain: A New Perspective on Highly Skilled Migration*, București, Academia Diplomatică, Ministerul Afacerilor Externe, p. 112.

Disponibil la: <http://www.cenpo.ro/files/08%20Migration.pdf>

și un posibil capital financiar, toate contribuind la dezvoltarea națională. Această migrație de retur aduce avantaje clare țării de origine. În plus, pe perioada în care migrantul locuiește în străinătate, acesta poate să transfere o parte a cunoștințelor și experiențelor dobândite către țara de origine, prin intermediul vizitelor periodice și prin participarea la rețelele de cunoștințe sau diasporele științifice stabilite în străinătate (Solimano, 2002). Aceste diaspore științifice au creat rețele de cunoștințe ale conaționalilor care aparțin unui anume domeniu de lucru sau studiu din străinătate. Scopul principal al acestor rețele este acela de a conecta profesioniștii și oamenii de știință împrăștiați pe tot globul și care își manifestă interesul de a păstra legătura unii cu alții. În plus, ei sunt interesați în sprijinirea promovării dezvoltării științifice și economice a țărilor de origine. Aceste rețele pot avea legătură și pot fi susținute de către guvernele țărilor de origine sau pot fi independente. Exemple de asemenea rețele sunt: Rețeaua cercetătorilor și inginerilor columbieni din străinătate („The Colombian Network of Researchers and Engineers Abroad” – Red Caldas)²⁴, cercetătorii chinezi din străinătate („Chinese Scholars Abroad” – CHISA), („Chinese American Engineers and Scientists Association of Southern California”²⁵ – CESASC) Rețeaua Globală Koreană („The Global Korean Network”), Fundația FORS²⁶ – Forumul pentru Știință și Reformă din România („The Forum for Science and Reform” – FORS) și altele (Vezi: Meyer și Brown, 1999). Mai mult, diasporele științifice contribuie la ruperea legăturilor psihologice ale oamenilor de știință cu locul de reședință. Acest aspect poate ajuta la transferul cunoștințelor către țările în curs de dezvoltare.

Guvernul ar trebui să implementeze politici prin intermediul cărora să se asigure că legăturile țării cu emigranții înalt calificați nu sunt pierdute, garantând astfel bunăstarea individului, precum și productivitatea țării de origine.

Lowell și Findlay²⁷ au clasificat posibilele opțiuni politice, în ceea ce privește exodul creierelor, în 6 categorii, cunoscute sub denumirea „6 R”:

²⁴ Rețeaua columbiană „Red Caldas” este una dintre primele rețele care a evoluat în calitate de grup bine organizat și autonom format din oamenii de știință columbieni aflați în străinătate. Misiunea rețelei Red Caldas este de a consolida comunitatea științifică columbiană și de a o integra în comunitatea științifică internațională prin intermediul stabilirii contactelor și parteneriatelor, organizarea conferințelor, seminarelor și altor modalități de schimb de informații. Membrii rețelei Red Caldas sunt încurajați să colaboreze prin intermediul proiectelor de cercetare (Sergiu Porcescu – iunie 2008), *Oportunități pentru comunitățile științifice din țările de origine*, „Akademos”, Nr. 3 (10), p. 31–35. Disponibil la: <http://www.akademos.asm.md/files/Akademos%203%202008%2012%20OPORTUNIT%C4%82%C5%A2I%20PENTRU%20COMUNIT%C4%82%C5%A2ILE%20%C5%9EII%C5%A2IFICE%20DIN%20%C5%A2%C4%82RILE%20DE%20ORIGINE.pdf>.

²⁵ Disponibil la: <http://cesasc.org/default.aspx>

²⁶ Disponibil la: <http://fors.ong.ro/indexr.htm>

²⁷ Lindsay B. Lowell (2006), *High Skilled Mobility: Changes and Challenges. Presentation to the United Nations*, „International Symposium on International Migration and Development”, Turin, 28–30 June 2006, p. 17–19. Disponibil la: http://www.un.org/esa/population/hldmigration/TURIN/Turin_Statements/LOWELL.pdf#search=%22B.%20Lindsay%20Lowell%20brain%22

1. „Revenirea migranților în țara de origine.
2. Restricții în ceea ce privește mobilitatea internațională a cetățenilor proprii și lucrătorilor străini.
3. Recrutarea migranților internaționali.
4. Repatrierea capitalului uman pierdut (impunere de taxe/compensare).
5. Repatrierea resurselor (opțiunea diasporei).
6. Reținerea prin politicile educaționale/de dezvoltare economică”.

Opțiunea „diasporei” înseamnă repatrierea resurselor. Migrația și migrații pot reprezenta o resursă valoroasă pentru dezvoltarea țării de origine, dar acest impact pozitiv reprezintă mai degrabă un potențial decât un mecanism automat²⁸. O condiție pentru ca aceste beneficii să conducă la rezultate pozitive este ca legătura dintre țările de destinație și de origine să rămână la fel de strânsă și de asemenea să se păstreze o metodă ieftină de transfer a cunoștințelor dinspre cele mai bune instituții străine spre țara de origine, care poate obține un beneficiu suplimentar de pe urma trimiterilor de bani.

Este evident faptul că nicio restricție, reținere sau opțiune a „diasporei” nu va avea succes dacă nu există nicio speranță de îmbunătățire a condițiilor și niciun angajament clar și complet al factorilor politici de decizie din țara de origine. Aceasta presupune investiții mari în educație, întărirea schimbului de studenți și de personal înalt calificat și, nu în ultimul rând, crearea unui mediu de lucru atractiv, care să determine persoanele cu calificare înaltă să rămână în țară sau să se reîntoarcă.

Acest lucru este cel mai bine reliefat prin afirmația lui Lowell (2006): „A oferi oamenilor motive să rămână sau să reîntoarcă este fără îndoială cea mai eficientă opțiune politică de susținere a capitalului uman”²⁹.

BIBLIOGRAFIE

1. AKSOY, ASU; ROBINS, KEVIN (2000). Thinking across spaces. Transnational television from Turkey, *European Journal of Cultural Studies*, 3, p. 343–365.
2. AURIOL, LAUDELIN; SEXTON, JERRY (2002). Human Resources in Science and Technology: Measurement Issues and International Mobility. În *International Mobility of the Highly Skilled*, Papers and Proceedings, Paris, OECD. Disponibil la: <http://pesona.mmu.edu.my/~chtan/Seminar/9202011E.pdf>

²⁸ Hein De Haas (2006), *Engaging Diasporas. How governments and development agencies can support diaspora involvement in the development of origin countries*, International Migration Institute, James Martin 21st Century School, University of Oxford, p. 13. Disponibil la: <http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/engaging-diasporas-hein-de-haas.pdf>

²⁹ Lindsay B. Lowell (2006), *High Skilled Mobility: Changes and Challenges*, Presentation to the United Nations, *International Symposium on International Migration and Development*, Turin. Disponibil la: http://www.un.org/esa/population/hldmigration/TURIN/Turin_Statements/LOWELL.pdf#search=%2B.%20Lindsay%20Lowell%20brain%22 citat de Andreas, Breinbauer (2007), *Brain Drain – Brain Circulation or ...What Else Happens or Should Happen to the Brains Some Aspects of Qualified Person Mobility/Migration*, „FIW- Working Paper”, Nr. 004, p. 23. Disponibil la: http://wbc-inco.net/attach/N_004-breinbauer.pdf

3. BARRÉ, RÉMI; HERNANDEZ, VALÉRIA; MEYER, JEAN-BAPTISTE; VINCK, DOMINIQUE (2003). *Scientific Diasporas: How Can Developing Countries Benefit from Their Expatriate Scientists and Engineers?*, France, Paris, Institut de Recherche pour le Développement, IRD Editions.
4. BASCH, LINDA; SCHILLER-GLICK, NINA; SZANTON-BLANC, CRISTINA (1994). *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*, New York, Routledge.
5. BAUBÖCK, RAINER; FAIST, THOMAS (2010). *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press. Disponibil la: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/14318/Diaspora_and_Transnationalism.pdf?sequence=4
6. BECIU, CAMELIA (2012). *Diaspora și experiența transnațională. Practici de mediatizare în presa românească*, „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1–2, p. 49–66, București. Disponibil la: <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.1-2-2012/03-CBeciu.pdf>
7. BEINE, MICHEL; DOCQUIER, FRÉDÉRIC; RAPOPORT, HILLEL (2003). *Brain Drain and LCDs' Growth: Winners and Losers*. Discussion Paper Series, IZADP 819. Disponibil la: <http://www.milkeninstitute.org/pdf/braindrain.pdf>
8. BOURNE, RANDOLPH (July 1916). *Trans-National America*, *The Atlantic Monthly*, 118 86–97, Boston, The Atlantic Monthly Group. Disponibil la: <http://www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis1/AIH19th/Bourne.html>
9. BREINBAUER, ANDREAS (2007). *Brain Drain – Brain Circulation or ... What Else Happens or Should Happen to the Brains Some Aspects of Qualified Person Mobility/Migration*, *FIW-Working Paper*, 004. Disponibil la: http://wbc-inco.net/attach/N_004-breinbauer.pdf
10. CASEY, TOM; MAHROUM, SAMI; DUCATEL, KEN; BARRÉ, RÉMI (2001). *The Mobility of Academic Researchers: Academic Careers and Recruitment in ICT and Biotechnology in Europe*, European Commission, Joint Research Centre.
11. CLIFFORD, JAMES (1994). *Diasporas*, *Cultural Anthropology* 9, 3, p. 302–338. Disponibil la: http://wayneandwax.com/pdfs/clifford_diasporas.pdf
12. COHEN, ROBIN (1995). Rethinking „Babylon”: iconoclastic conceptions of the diasporic experience, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 21, 1, p. 5–18.
13. De HAAS, HEIN (2006). *Engaging Diasporas. How governments and development agencies can support diaspora involvement in the development of origin countries*, International Migration Institute, James Martin 21st Century School, University of Oxford. Disponibil la: <http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/engaging-diasporas-hein-de-haas.pdf>
14. FINDLAY, ALLAN M. (1990). A migration channels approach to the study of high-level manpower movements: A theoretical perspective, *International Migration* 28, 1: 15–23.
15. FOAMETE-DUCU, VIORELA (2011). *Strategii ale maternității transnaționale: cazul femeilor din România – teză de doctorat*, Universitatea Babeș-Bolyai – Cluj-Napoca. Coordonator științific: Prof. univ. dr. Maria Roth. Disponibil la: http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2011/sociologie/Foamete_Ducu_Viorela_Ro.pdf
16. GEORGIU, MYRIA (2006). *Diaspora, Identity and the Media: Diasporic Transnationalism and Mediated Spatialities*, New York, Hampton Press.
17. GIANNOCCOLO, PIERPAOLO (2004). *The Brain Drain. A Survey of the Literature*, *Working Papers*, 526. Disponibil la: <http://www2.dse.unibo.it/wp/526.pdf>
18. HARGREAVES, ANDY; SHAW, PAUL (2005). *Knowledge and Skill Development in Developing and Transitional Economies. An analysis of World Bank/DfID Knowledge and Skills for the Modern Economy Project*. Disponibil la: http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1126210664195/1636971-1126210694253/DFID_WB_KS_FinalReport_7-31-06.pdf
19. HARGREAVES, ANDY; FINK, DEAN (2006). *Sustainable Leadership*, San Francisco, Jossey-Bass.
20. HUGO, G. (2002). *Migration policies designed to facilitate the recruitment of skilled workers in Australia*. In *International Mobility of the Highly Skilled*. Paris: OECD, 2.

21. IONESCU, DINA (2005). *Policy Needs on Diaspora Data Collection*, IOM, Geneva, Disponibil la: <http://www.unece.org/stats/documents/2005/03/migration/wp.4.e.pdf>
22. YUN-CHUNG, CHEN (2007). The limits of brain circulation: Chinese returnees and technological development in Beijing, *Working Paper*, 15. Disponibil la: http://www.cctr.ust.hk/materials/working_papers/WorkingPaper15.pdf
23. LEVITT, PEGGY; NYBERG-SØRENSEN, NINNA (octombrie 2004). The transnational turn în migration studies, *Global Migration Perspectives* 6, Geneva, Global Commission on International Migration. Disponibil la: http://www.solidamosc.org.pl/uploads/oryginal/0/5f5d0_Transnational_turn.pdf
24. LOWELL, LINDSAY B.; FINDLAY, ALLAN M. (2001). *Migration of Highly skilled persons from developing countries: Impact and policy responses*, Geneva, International Labour Office. Disponibil la: <http://www.pleasanton.k12.ca.us/avhsweb/bull/APHG/ilo.pdf>
25. LOWELL, LINDSAY, B. (2006). *High Skilled Mobility: Changes and Challenges*. Presentation to the United Nations, *International Symposium on International Migration and Development*, Turin, 28–30 June 2006. Disponibil la: http://www.un.org/esa/population/hldmigration/TURIN/Turin_Statements/LOWELL.pdf#search=%22B.%20Lindsay%20Lowell%20brain%22
26. LUCAS, ROBERT E.B. (2004). International Migration to the High Income Countries: Some Consequences for Economic Development in the Sending Countries, Washington D.C., the World Bank. Disponibil la: <http://wbln0018.worldbank.org/eurvp/web.nsf/Pages/Paper+by+Lucas/>
27. LUCAS, ROBERT E.B. (13 May 2004). International Migration Regimes and Economic Development, report from the EGDI seminar: *International Migration Regimes and Economic Development*, Stockholm, Sweden, Executive Group on Development Issues. Disponibil la: <http://www.egdi.gov.se/seminars6.htm>
28. KHADRIA, BINOD (2001). Shifting paradigms of globalization: The twenty-first century transition towards generics in skilled migration from India, Blackwell Publishing, *International Migration*, 39, 5, 1, p. 45–71.
29. MARTIN, PHILIP (2002). Policies for admitting highly skilled workers into the United States. In *International Mobility of the Highly Skilled*. Paris: OECD, 271–291.
30. MEYENDORFF, JOHN (1987). *Vision of Unity*, New York, SVS Press.
31. MEYER, JEAN-BAPTISTE; BROWN, MERCY (1999). Scientific diasporas: A new approach to the brain drain. Acest material a fost prezentat în cadrul Conferinței Mondiale privind Știința, UNESCO-ICSU, Budapesta, Ungaria, 26 iunie–1 iulie 1999, CEEPA *Discussion Paper* 41. Disponibil la: <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>
32. MEYER, JEAN-BAPTISTE (2001). Network approach versus brain drain: Lessons from the diaspora, *International Migration* 39, 5, p. 91–110.
33. PĂNESCU, C. A. (2003). *Brain Drain and Brain Gain: A New Perspective on Highly Skilled Migration*, București, Academia Diplomatică, Ministerul Afacerilor Externe. Disponibil la: <http://www.cenpo.ro/files/08%20Migration.pdf>
34. PORCESCU, SERGIU (iunie 2008). Oportunități pentru comunitățile științifice din țările de origine, *Akados*, 3 (10), p. 31–35. Disponibil la: <http://www.akados.asm.md/files/Akados%203%202008%2012%20OPORTUNIT%C4%82%C5%A2I%20PENTRU%20COMUNIT%C4%82%C5%A2ILE%20%C5%9E%20TIIN%C5%A2IFICE%20DIN%20%C5%A2%C4%82RILE%20DE%20ORIGINE.pdf>
35. PRIES, LUDGER (2001). The Approach of Transnational Social Spaces: Responding to New Configurations of the Social and the Spatial. În: *New Transnational Social Spaces. International Migration and Transnational Companies in the early twenty-first century*. London: Routledge, p. 3–33. Disponibil la: <http://books.google.ba/books?id=TKhrRtQXw-cC&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false>
36. RICHARD, PERRUCHOUD; REDPATH-CROSS, JILLYANNE, eds. (2011). Glossary of Migration 2nd Edition, IOM International Organization for Migration, *International Migration Law*, 25. Disponibil la: <http://publications.iom.int/bookstore/free/Glossary%202nd%20ed%20web.pdf>

37. RUSU, RODICA; TODOROVA, LILIA (ianuarie–martie 2012). Rolul diasporei în cadrul relațiilor internaționale, Chișinău, Administrarea Publică (Revistă metodică-științifică trimestrială) 1 (73), p. 117–122. Disponibil la: http://aap.gov.md/attachments/Publicatii/Revista/Revista_AP_1_2012.pdf
38. SAFRAN, WILLIAM (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, 1, p. 83–99.
39. SAFRAN, WILLIAM (1999). Comparing Diasporas: A Review Essay, *Diasporas: A Journal of Transnational Studies* 8, 3, p. 225–291.
40. SALT, JOHN (1997). International movements of the highly skilled. Paris, *OECD Occasional Papers* 3. Disponibil la: <http://www.oecd.org/dataoecd/24/32/2383909.pdf>
41. SAXENIAN, A. (2005). From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China. Disponibil la: <http://people.ischool.berkeley.edu/~anno/Papers/scid-2005.pdf>
42. SOLIMANO, ANDRÉS (2002a). Globalizing Talent and Human Capital: Implications for Developing Countries. Acest material a fost prezentat în cadrul Conferinței: The 4th Annual World Bank Conference on Development economics for Europe, Oslo, Norvegia, 24–26 iunie. *Working Paper*, 15, Santiago, Chile: ECLAC. Disponibil la: <http://www.andressolimano.com/articles/migration/Globalizing%20Human%20Capital,%20manuscript.pdf>
43. SOLIMANO, ANDRÉS (2002b). Development Cycles, Political Regimes and International Migration: Argentina in the 20th Century. Acest material a fost prezentat în cadrul Conferinței: The conference Poverty, International Migration and Asylum, Helsinki, *Working Paper*, 22, Santiago, Chile: ECLAC.
44. STAN, LIVIU (1963). Ortodoxia și diaspora. Situația actuală și poziția canonică a diasporei ortodoxe, *Ortodoxia* 1.
45. ȘTEFĂNESCU, PAUL (1982). *Brain-Drain. Exodul creierelor*, București, Editura Politică.
46. TATLA, DARSHAN SINGH (1993). The Politics of Homeland: A Study of Ethnic Linkages and Political Mobilisation amongst Sikhs in Britain and North America. Ph.D. Thesis. University of Warwick: Centre for Research in Ethnic Relations.
47. UNITED NATIONS (1998). *International Migration Policies*. New York, Department of Economic and Social Affairs – Population Division.
48. VERTOVEC, STEVEN (14–15 februarie 2002). Transnational Networks and Skilled Labour Migration. Acest material a fost prezentat în cadrul conferinței: Ladenburger Diskurs „Migration”, Ladenburg. Disponibil la: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-02%20Vertovec.pdf>
49. WELLMAN, BARRY STEPHEN; BERKOWITZ, STEPHEN DAVID (1988). *Social Structures: A Network Approach*, New York, Cambridge University Press.
50. XIANG, BIAO (2001). Structuration of Indian information technology professionals’ migration to Australia: An ethnographic study, *International Migration*, 39, 5, p. 73–90.
51. XIANG, BIAO (2007). *Global “Body shopping”. An Indian Labor System in the Information Technology Industry*, New Jersey, Princeton University Press.
52. *** *The American Heritage Dictionary of the English Language* (ed. a IV-a, 2006). The American Heritage Dictionaries, Hardcover.